

Forfatter: Paludan-Müller, Fr.

Titel: Paludan-Müllers poetiske Skrifter i Udvalg, III. Bind

Citation: Paludan-Müller, Fr.: "Paludan-Müllers poetiske Skrifter i Udvalg, III. Bind", i Paludan-Müller, Fr.: *Paludan-Müllers poetiske Skrifter i Udvalg, III. Bind*, udg. af CARL S. PETERSEN , 1909, s. 327. Onlineudgave fra Arkiv for Dansk Litteratur: <https://tekster.kb.dk/text/adl-texts-paludanm03-shoot-idm140319425788800.pdf> (tilgået 24. april 2024)

Anvendt udgave: Paludan-Müllers poetiske Skrifter i Udvalg, III. Bind

LUFTSKIPPEREN OG ATHEISTEN

Affattelsestid: Tiden mellem Septbr. 1851 (se Anm. til Side 7 Linje 10) og Septbr.-Oktober. 1852 [i November 1852 befandt Manuskriptet sig i Trykkeriet, som det ses af et Brev af 24/11 1852 fra Chr. Molbech til Sønnen (Chr. Molbech og Chr. K. F. Molbech. En Brevveksling, Side 32): "Af Paludan-Müller udkommer et nyt Digt til Nytaar; det bliver stort d.v.s. i meget stort Format; ellers kun 5-6 Ark, efter Thieles Formening. Hvad det er eller kaldes, veed jeg ikke; jeg vilde ikke spørge ham selv derom"]; **udkom** den 17de December 1852 (paa Titelbladet staar: 1853), trykt 2den Gang 1879 (i "Poetiske Skrifter" II), 3dje 1901 (i "Poetiske Skrifter i Udvalg" VI), 4de 1903 (4de Udgave).

Nærværende Udgave gengiver Teksten i Udgaven 1853 (d.v.s. 1852), den eneste af Digteren selv besørgede.

Versemaalet er det samme, som anvendes i "Dandserinden" og "Adam Homo": det italienske *ottave rime*, hvorom henvises til Bemærkningen i nærvær. Udgaves 1ste Bind Side 483.

Æmnet. "Luftskipperen og Atheisten" er et Indlæg i den Kamp mellem *Tro* og *Viden*, som førtes herhjemme i Aarene 1850-52. Anledning til Striden gav H. C. Ørsteds 1849-50 udkomne berømte Skrift "Aanden i Naturen". Det vakte Indsigelse hos Teologerne, af hvilke navnlig Sjællands Biskop J. P. Mynster tog til Orde mod det, men det toges til delvis Indtægt af Tidens Fritænkere, af hvilke navnlig Lægen Frederik Drejer (1853) og Journalisten Rudolf Varberg (1869) med stor Voldsomhed rettede et Angreb paa Kristendommen. Den første udgav 1852 "Aandet roen og den frie Tænkning", den sidste i April 1851 under Mærket *H-t* "Striden mellem Ørsted og Mynster eller Videnskaben og den officielle Theologi". [Om Striden se O. Waage, J. P. Mynster og de philosophiske Bevægelser paa hans Tid i Danmark, Side 161 -90.]

P.-M.'s Digt er fremkaldt af Varbergs Pjece. Dette erkendtes af Samtiden (se Dagbl. 1853 No. 39, Fædrel. 1853 No. 6 og Erslews Forfatter-Lexikon, Supplement III (1868), Side 543), og for den, der sammenholder Pjecen med Digtet, er Tvivl herom heller ikke mulig. Ikke alene hentydes der, som det vil ses af Anmærkningerne, Gang paa Gang direkte til netop denne Pjece, men hele Anton Langes Forsvar Side 20-25 for Atheismen bestaar, som Dagbl. 1853 No. 39 gør opmærksom paa, for en stor Del af Sætninger, Udtryk og Ord, der er plukkede ud snart her, snart der fra den. Men P.-M. er gaaet videre endnu; det er ikke blot den unge Fritænkens Skrift, der har fremkaldt Digtet, men ogsaa hans Person har staaet ham for Tanken, da han skrev det. Der er en Række Lighedspunkter mellem Anton Lange og Rudolf Varberg, 328 som næppe kan være tilfældige: Anton Lange er (Side 21 Linje 10) 23 Aar - Varberg var den 28de Februar 1851 fyldt 23 Aar; Anton Lange er (Side 10 Linje 30) Litteraturanmelder - Varberg var paa den Tid Litteraturanmelder i "Berlingske Tidende" (se f. Ex. nærvær. Udgaves 2det Bind Side 538) og i "Fædrelandet" (blev det senere ved "Dagbladet"); Anton Langes Anmeldelser lover os (Side 10 Linje 35) "høistens dog en Procurator" - Varberg studerede Jura og blev 1855 juridisk Kandidat; Anton Lange er spinkel og uanseelig af Legemsbygning - ifølge Meddelelse fra Hr. Dr. phil. Alex. Thorsøe var Varberg det samme.

Digtets ydre Form: at lade Fritænkeren deltage i en *Luftsejlad*s, har P.-M. faaet Ideen til ved at overvære Luftskipperen Tardinis Opstigning fra Kristiansborg Ridebane i Sommeren 1851 (se Anm. til Side 7 Linje 10). Tankegangen i det: at man kan omvende en Fritænkere ved at bringe ham i en for ham ubehagelig Situation, har en Parallel i "Ivar Lykkes Historie", II (1869), Side 272-275, hvor P.-M. omvender en Fritænkere ved at lukke ham inde en Nat blandt Gravene i Roskilde Domkirke!

Samtidens Dom. *Berlingske Tidende* 1852, No. 299: "Dette Digt bereder os en reel Nydelse, det er et tankevægtigt Arbejde, dybtgaaende og originalt i sin Idee. Det er paa eengang satirisk-comisk og dybt religieust; hiint er det ved Hovedpersonens Physiognomi og Skjæbne, dette ved Grundtanken, hvorpaa Digtningen hviler. Det fremstiller paa en sammentrængt Maade, hvorledes Virkeligheden fører til en saadan Forvandling af den atheisticke Anskuelse, som ingen Reflexion i samme Grad kan hidføre. Mellem Himmel og Jord, i den af Luften baarne Gondol, bringer Luftskipperen Atheisten til Erkjendelse af det Intetsigende ved et menneskeligt Liv uden Gud. - Digtet er affattet, som flere af Forfatterens tidligere, i fuldendt skjønne Ottavestanser". - *Flyve-Posten* 1852, No. 378: "Vor poetiske Literatur er i disse Dage blevet beriget med et Digtværk, kun ringe af Omfang, men desto større af Værdi: "Luftskipperen og Atheisten, et Digt af Fr. Paludan-Müller". Det er mod Tidens Skjødesynd, den moderne Pantheisme, der allerede har forrykket saa mangen Hjerne og bragt saamangen Stymper til at drappere sig med "Videnskabens" Gevandt og træde op som "Humanist", som Naturens og Fornuftens Forfægter mod den gamle Overtro paa et almægtigt Forsyn, Digteren her er traadt i Skranken. De høie Sandheder, han opstiller mod vore filosofierende "Kyllingehoveders" taagede Theorier, fremtræde her understøttede af al den begejstrede Kraft, fine Ironi og dybe Humor, hvormed "Adam Homos" og "Dandserindens" Sanger saa ofte har fortryllet os, og de smukke ottave rime ere behandlede med den berømte Versificators bekjendte Virtuositet." - *Ugeskrift for den evangeliske Kirke i Danmark*, udg. af J. M. L. Hjort, 1ste Bind (1853), Side 47: "Som Danmark glæder sig over sin store Digter, saaledes glæder Kirken sig over sin *christelige* Digter. Paludan-Müller træder i dette Digt op

med dyb Foragt for den saakaldte humanistiske Videnskab og lader en af dens Tilhængere corrigeres paa følelig Maade, idet han synes i den unge Piges Ord til Montechriste:

Og kunde blot hans stolte Mod De tvinge,
Da vilde sikkert frelst De hjem ham bringe, -

at have lagt den Anskuelse for Dagen, at slige Personer skulle overvindes ikke ved Videnskab, men ved Straf. Vi indrømme, at den store Opdrager selv i mange Tilfælde retfærdiggjør denne Anskuelse, og under alle Omstændigheder: Digterens stærkt udtalte ubarmhjertige Foragt for de unge Atheister vil ikke være af ringe Virkning". - *Kjøbenhavnsposten* 1852, No. 302: "Først er man tilbøielig til at troe, at Digtet skal være alvorligt meent, at Forf. er religiøs og vil bryde Staven over den moderne Atheisme, som man henter j Feuerbachs og andre tydske Philosophers Skrifter. Snart seer man imidlertid, at dette ingenlunde er Meningen: Digtet er lagt an paa at være 329 ironisk, og det vil altsaa ikke docere nogen bestemt Lære, men skue smilende fra sit høie Stade ned paa alle menneskelige Kampe". Denne Opfattelse søger Anmelderen at begrunde ved at gennemgaa Digtet i Enkeltheder og slutter derpaa med Spørgsmaalet: "hvorledes er denne Ironie gennemført. Saa maa Anm. da tilstaae, at han i Digtet finder formegen udenoms Satire, ikke hos Digtets Personer, - thi i deres Mund kunde vistnok Satire over Andet bidrage til at fremhæve det ironiske Lys, hvori de selv stode, - men hos Forfatteren. Det kan ikke nægtes, at han mere, end Ironiens Standpunkt tillader, lægger an paa at gjøre Atheisten latterlig, deels ved Satire, deels ved at bringe ham i Vaudevillesituationer. Saaledes skildres han som en daarlig æsthetisk Recensent og Forfatter, hvad der ikke synes at høre væsenlig med. Den stærke Detailleren hvad Atheisten angaaer skader overhovedet Ironien. Det faaer Udseende af som om Forfatteren ikke rigtig har vidst, om han vilde være Ironiker eller om han hellere skulde svinge Satirens Svøbe over visse daarlige Exemplarer af Atheister. Idet han har villet gjøre begge Dele, er ingen af Delene lykkedes. Man føler sig ikke hensat i Ironiens frie Regioner og naar man nærmere betragter Satirens Svøbe, seer den næsten ud som en Vaudevilletaktstok. - Sproget flyder som Melodie og Naturskildringerne ere nogle af de skjønneste, man kan ønske at læse". - [Mod denne Kjøbenhavnspostens Anmeldelse bragte *Flyve-Posten* i sit No. 381 et Indlæg, hvori der hævdedes, at Anmeldelsen beroede paa "en total Misforstaaelse af Digtet": "Kjøbenhavnsposten burde vistnok see sig om efter en bedre æsthetisk Recensent end den unge Mand, der her har vovet sig ud paa Glatiis". - I No. 306 af *Kjøbenhavnsposten* forsvarer den angrebne Anmelder sig og fastholder sin Opfattelse af Digtet: "Grundig Satire over Atheisterne findes ikke deri. Digteren har snarere givet dem Vaaben i Hænderne ved at lade Torturen anvendes imod dem." - *Dagbladet* 1853, No. 13: "Det maa være os tilladt at fortælle Adam Homos geniale Forfatter, der paa en saa smuk og gribende Maade har skildret os saamange Forhold, en lille Historie. Vi beklage ikke at kunne gjøre det i de klangfulde Ottaver, som Digteren for det Meste behandler saa mesterlig, men at maatte give vor Fortælling paa simpel Prosa. - En Vagabond, ret en Karl af den allerværste Slags, udgaaet fra et Opfostringshus, kjøbt som Dreng af en omreisende Liniedansertrup, opdraget blandt Gjøglerne af den laveste Klasse, bleven stor under Mishandlinger og Farer af enhver Art, forelsker sig i sin Principals Kone, som gjengjælder hans brutale Kjærlighed, og for ikke at generes af Ægtemandens Skinsyge, vælger han det simpleste Middel og slaar ham ihjel; efterat have bemægtiget sig hans Penge og hans Kone, flygter han, og da Ballonerne just ere komne i Mode, kjøber han en saadan, leier de nødvendige Manipulationer og gennemreiser nu Verden som den vidtberømte Professor N. N., der giver Forestillinger i den høiere Luftfartkunst. Han kommer paa sin Reise til Kjøbenhavn, slaar Plakater op paa Hjørnerne og indbyder Passagerer til at gjøre Touren med. En theologisk Kandidat lader sig friste, betaler Passagepengene, og op gaaer det i de høiere Regioner, som hidtil kun ere blevne besøgte af Fuglene. Veiret er herligt, Ballonen glider med langsom Fart hen over Øresund. De tvende Luftreisende føle Trang til at tale med hinanden, og efterat have vexlet de sædvanlige Indledningsfloskler, begyndte Kandidaten at prise Guds Storhed og Almagt, som man først ret føler, naar man saaledes ene og hjælpeløs befinder sig ude i det store, ubegrændsede Himmelrum. Forbauset og forundret seer Luftskipperen paa ham. "Gud!" udraaber han, "der gives ingen Gud! Jeg troer hverken paa Gud eller Djævlen." - Nu er det Kandidaten, der bliver forfærdet. Han citerer Bibelen. Vor Luftskipper har aldrig anet en saadan Bogs Tilværelse. Kandidaten begynder at tale om Udødelighed, om et Liv efter dette. Luftskipperen husker pludselig paa sin Principal, som han har dræbt, og begynder at føle en vis Angst: det vilde jo være skrækkeligt, om der var en Gud til, som kunde straffe ham, der saa lykkelig er undsluppen Politiets Kløer.

330

"Skulde der virkelig gives en Gud, en alvidende og almægtig Gud?" tænker han ved sig selv; "vi ville probere". - Og uden at Kandidaten mærker Noget, lukker han op for Ventilen, lader Gassen strømme ud, og Ballonen synker; den nærmer sig Havets Overflade. "Gud forbarme sig!" raaber Kandidaten, "jeg synes -" "At vi gaae ad undas, mon cher, ja der er ikke to Meninger derom; der maa være kommen et Hul i Ballonen". - "Men hvad skulle vi gjøre?" udbryder den fortvivlede Passageer. - "Gjøre?" siger Luftskipperen med et satanisk Smil, "see til at svømme i Land". - "Men jeg kan ikke svømme". - "Det er høist ubehageligt for Dem; saa veed jeg intet bedre Middel, end at De beder Deres almægtige Gud om Hjælp". Ligbleg i Ansigtet fremmumler Kandidaten en Bøn. Forventningsfuld seer Luftskipperen snart paa ham, snart mod Himlen, snart paa Ballonen, ligesom om han ventede, at en Engel skulde flyve ned og paa sine Vinger atter hæve Ballonen; thi skjøndt han ikke troer, er han overtroisk. Men intet viser sig, og Ballonen vedbliver at dale. "Nu", raaber Luftskipperen barsk, "hjælper Deres Gud ikke snart?" - "Ak, der skeer ingen Mirakler i vore

Dage!" - "Velan da, saa vil jeg hjælpe, men bekjend da først, at der ingen Gud eksisterer." - "Jo, der gives en Gud!" - "Saa ville vi da begge fare ad Helvede til! Seer De, nu have vi snart naaet Bølgens Top!" - "Frels mig bare, jeg vil jo erklære, hvad De vil - der gives ingen Gud!" - "Det var brav!" siger Luftskipperen, lukker Ventilen, kaster Ballast ud og fortsætter meget beroliget i Sind sin Reise, som faaer en lykkelig Ende. - Dette er vor Historie ... og hvad er da Moralens eller vor Historie? Moralens er ligefrem den, at en Tro, en Overbeviisning, en Idee, den være rigtig eller forkeert, ikke kan bekæmpes med materielle Midler. Dette burde Forfatteren have betænkt, inden han lod en Atheist omvende sig, fordi han et Øjeblik svævede i en tilsyneladende Livsfare; han seer, hvor let det er at vende hans egen Fremstilling mod ham selv. Galilæi blev lagt paa Pinebænken, fordi han var Atheist; thi i hine Dage var det Atheisme at troe, at Jorden bevægede sig; de legemlige Smertes tvang ham vel til at tilbagekalde sin Atheisme; men neppe var Smerten forbi, før han udbrød: Og den bevæger sig evig. Vi have Intet imod, at Hr. Paludan-Müller bekæmper Atheismen, men vi ønske blot, at han vil gjøre det ved andre Midler. Alt kan latterliggjøres, men dermed er endnu Intet beviist. Man loe af den Første, der paastod at Jorden var rund, og at man kunde bruge Dampen som bevægende Kraft; ikkedestomindre er Jorden ikke flad, og ikkedestomindre seile og kjøre vi med Damp. Og ligesaa lidt som Kandidatens Fornægtelse af Gud i den Historie, vi nys fortalte, beviser, at der ingen Gud er, ligesaa lidt beviser Atheistens Omvendelse i Hr. Paludan-Müllers Digt, at der er en Gud. Man kan skade den bedste Sag ved et slet Forsvar, og intet fornuftigt Menneske vil et Øjeblik betænke sig paa at tilstaae, at han, for at frelse sit Liv, med største Fornøielse vil give enhver som helst Erklæring, der ikke skader Andre, og som aldeles ikke er bindende for ham; thi Martyrdommen er gaaet af Mode. - Vi skulle kun endnu gjøre opmærksom paa, at Hr. Paludan-Müller behøver en Katholik for at omvende den Vantro. Logisk rigtigt er det, Ikke-Troen kan kun beseires af den ubetingede, blinde Tro; men det er ikke meget smigrende for Protestantismen". - I No. 39 bragte *Dagbladet* en indsendt Artikkel, der strækker sig over 7 Spalter. Den indeholder en kraftig Protest mod Digtets Grundtanke; i Anledning af Side 11 Linje 3 (i nærvær. Udgave) bemærkes spydigt: "Det er ordentlig rørende at see Forfatterens Pietet for Professorer, saa meget mere som den hos ham er af et temmelig nyt Datum, ialfald mærker man ikke meget dertil i hans »Trochæer og Jamber«"; i Anledning af Atheistens Omvendelse ytres, at den sker "ved to Huusraad, Sult og Kulde, altsaa ved reen fysisk Tvang", og der tilføjes: "I en Strid med H-t. [d.v.s. Varberg] lod Hr. Pastor Lind et Vink falde om Tugthuset; det synes at være denne Idee, der har begejstret Hr. Paludan-Müller". Men helt bortset fra Digtets Tendens mener Indsenderen at maatte udtale 331 følgende: "Bogens poetiske Fortjeneste indskrænker sig til et Par vellykkede Naturskildringer, hvoraf især Solopgangen er smuk, men ikke engang paa dette Gebeet kan Forf. holde den rette Tone heelt igjennem, men støder Læseren med en saa smagløs Lignelse som Side 55, hvor der siges om Himmelhvælvingen: En øde Dandsesal den syntes lig [o. s. v., nærvær. Udgave Side 37 Linje 9-16]. Ligesom her Tanken er uskjøn, saaiedes indeholder den lille Bog en forholdsvis Mængde platte Udtryk og Billeder, som stikke stygt af mod de glatte Ottaver ... Vi troe altsaa med fuldeste Ret at kunne karakterisere dette Digt som et meget uheldigt Arbejde, og det vil vistnok kun vække liden Glæde hos de mange oprigtige Venner af Paludan-Müllers Muse. Ikke destomindre troe vi nok, at dets Udgivelse har været velkommen for en Deel af Publikum og det af ganske forskellige Grunde. Atheisterne nemlig ville udentvivl triumphere over, at en af vore første Digtere er kommen saa uheldig fra et Angreb paa dem, og endeel Theologer, som føle sig bragte haardt i Bekneb af deres Modstander og som forgjæves have søgt at afvise Angrebene ved haanlige Bemærkninger om uvadskede Hænder og unette Manerer, ville med Kyshaand tage mod en formeentlig Undsætning. Det er vel imidlertid et stærkt Spørgsmaal, om dette meget tvetydige Bifald kan og bør trøste Forf. over Poesiens Venners Kulde". - *Fædrelandet* 1853 No. 6 af -n [ifølge Meddelelse fra Hr. Dr. phil. Alex. Thorsøe: senere Professor i Fransk ved Københavns Universitet Thor Sundby (1894)]: Digtets Titel "vakte naturligvis en Mængde forskellige Anelser, Formodninger og Forhaabninger hos Bogens forskellige eventuelle Læsere. Optimisterne tvivlede ikke et Øjeblik paa, at det nye Digt vilde danne et uvisneligt Trekløver tilligemed *Göthes* "Faust" og *Byrons* "Manfred". De fulgte allerede i Aanden den filosofiske Icarus paa hans Flugt og saae, hvorledes han, svævende mellem Himmel og Jord, blev greben af "Frygt og Bæven" ved Synet af sin Lidenhed, hvorledes Forstanden, berøvet sit Fodfæste paa Jorden blev overvældet af den ringeagtede Følelse, hvis Vinger udfoldede sig mere og mere, jo høiere den steg mod Himlen. Pessimisterne derimod trak paa Skuldren og sagde: Titelen tyder paa, at det er et didactisk Digt, og didactisk Poesi pleier at have meget tilfælles med versificeret Prosa. Een Forventning var imidlertid fælles for Alle: Man ventede at see en Kamp mellem Troen og Vantroen, og da Kampen skulde holdes paa en saa ophøiet Valplads, var man overbevist om, at Kæmperne maatte være hævede, ikke alene over Usselheden, men ogsaa over Middelmaadigheden. Men Mennesket spaaer og - Paludan-Müller raader ... Hvilke forunderlige Kæmper, og hvilken forunderlig Kamp! Christendommens Ridder seer snarere ud som en Manfred, end som en Troens Apostel. Blege Kinder, sort Skæg, sarkastisk Smil og dæmonisk Blik, Beskyldning for begaaet Drab - det er jo lutter Pynt som synes at være røvet fra Atheisten for at smykke Theologen. Til Gjengjæld er hin bleven regaleret med

Det flade Bryst, de smalle Skulderplanker,
De spidse Knæ, de tynde, skæve Skanker,

der aldeles ikke karakterisere Gudsfornegterne fremfor Troens Egne. Lægger man hertil, at han er skildret som en jammerlig Dreng, der "hulker" og "tuder", medens han bliver straffet af sin Mentor, saa bliver det et ligesaa beskedent Hverv for Montechriste at beseire en slig Helt, som for Paludan-Müller at besynges en slig Seier. Men denne Seier vindes ikke engang paa ærlig Maade; thi medens Atheisten kæmper med

Videnskabens Vaaben for at forsvare sine Vildfarelser, benytter Theologen sig af Løgn, Bedrageri og Tortur i Kampen for den sande Tro. Forunderligt er det, at Forfatteren har valgt en saa storartet Skueplads for sit Drama; thi al den Herlighed og Storhed, der udfolder sig for Atheisten paa den luftige Fart, bidrager ikke det mindste til at ydmyge hans lille selvkløge Jeg; heller ikke er det Dødsangsten, der lærer ham at folde sine Hænder, og gjenkalder det glemte Fadervor i 332 hans Erindring. Nei, det er kun de to rent physiske Onder Kulde og Sult, der tvinger ham til at læse den Bøn, som ingen ærlig Christen kan ønske at høre anvendt som et "Abracadabra" - og dette Experiment kunde ligesaa godt foretages i en Kjælder som oppe over Skyerne. Forunderligt er det ogsaa, naar Forfatteren og hans Yndling ville anvende corporlig Tortur, at de ikke foretrække det simple og hurtige Correctionsmiddel, som Holberg bruger for at omvende Erasmus Montanus - Stokkepnygl. Resultatet vilde have været det samme; thi det var dog hverken Christendommens Lys, der adspredte Mørket i Atheistens Sjæl, eller Christendommens Varme, der smeltede Isen om hans Hjerte - det var kun den raa Magt, der fejrede en Triumph, og at den her har allieret sig med Christendommen (eller Catholicismen) er jo en Tilfældighed. En nøgen Atheist, der bæver i Krampekulde, vilde man med Pistolen i Haanden lige saa let kunne tvinge til at læse en mahomedansk som en christelig Bøn. Vel vide vi, at Christi Bekjendere ofte have udbredt Kjærlighedens Religion med Raahedens Vaaben, vi vide, hvorledes Carl den Store lod Friserne, og Biskop Mynster Gjendøbernes Børn døbe efter Commando - men at "Amor og Psyches" Sanger nogensinde skulde stemme sin Lyre til Pris for slige Bedrifter var os noget aldeles Uventet... Vil man nu ved Slutningen af denne Anmeldelse erindre os om Bogens Ord:

Bedømme Poesi med tør Forstand,
Det gaaer i Evighed dog aldrig an,

saa svare vi blot, at det er ikke over Paludan-Müllers Poesi vi have fældet nogen misbilligende Dom; vi maae tværtimod beklage, at han har spildt sin smukke Poesi paa et uheldigt Emne. Kun en Omvendelse, der gaaer Hjertets Vei, egner sig til digterisk Behandling; bevirkes den derimod ved videnskabelig Discussion, tilhører dens Fremstilling Philosophien, og tilvejebringes den, som her, ved Tortur, bør den forbeholdes en af Inquisitionens Historikere. Men maaske agter Paludan-Müller at bortbytte Digternavnet med Henrik den Ottendes Hæderstitel: "Troens Forsvarer"? Vi ville ikke haabe det; thi vore store Digteres Tal er kun lidet, medens de maadelige Theologers allerede nu er Legio". -*M. Goldschmidts Nord og Syd*, Ny Række, 3dje Bind (1853), Side 10-18: "Man skulde virkelig troe, at det var ironisk meent. En ubetydelig Atheist, der paa saadan Maade omvender sig, skal blive et Lys i Meniglieden ! Denne sidste Ytring kan jo opfattes som en skrækkelig Ironi over hele Præstestanden; men det er af hele Bogens Tone utvetydigt, at det ikke har ligget i Forfatterens Tanke ... Er det altsaa ikke Ironi, hvad er det da, der vækker et Tilløb til Munterhed og holder os i Uvished om, hvorledes Digteren egenlig har villet behandle Stoffet? Svaret herpaa er formeentlig, at den første Oprindelse til Digtet har været et spøgefuldt Indfald, maaske ved Synet af en Luftballon: Havde man en Atheist saaledes i sin Magt, saa skulde vi see, hvad der blev af hans Atheisme! Havde man - hermed falder Spøgen; thi den har kun Betydning under den Forudsætning, at den blev virkelig, og kun Den morer sig derved, som paa egen Haand gjør Tanke-Experimentet efter. Poetisk kunde Spøgen reddes, hvis den blev gennemførl med stor Lystighed, med rig Vittighed, Satire, Humor. Men denne Lystighed og Glæde er ikke tilstede i Behandlingen, Paludan-Müller er ikke comisk Digter ... Digtet er et lunefuldt Indfald, anvendt paa alvorlige Ting, og Lunet er blevet kvalt under Sagens Alvor. Men imod Alvoren maae vi ogsaa gjøre Indsigelse, fordi Polemikens Gjenstand, Atheismen, er for slet repræsenteret. Vi maatte have seet den fremtræde i en ganske anden begavet Natur, og havde vi seet dette, vilde den anvendte Cuurmethode bevise endnu Mindre, end den nu gjør. At bringe et Menneske i Dødsangst og derpaa lade ham sulte og fryse - hvad kan man ikke paa saadan Maade faae den menneskelige Organisme til at bøie sig for! Og hvad kan man ikke, naar der ingen Vidner var tilstede, fortælle, at den har bøiet sig for! ... Hvad sluttelig maa udhæves og beklages, er 333 Anvendelsen af Verset. Skulde Verset ikke være et ædlere, skjønnere Sprog end Prosaen? Skulde det ikke være Organ for sublimere Tanker, snart lig en Æther, hvori idealere Væsener bevægede sig, snart Midlet til, at naar Digteren vil tugte det Slette, Tugtelsen udføres med Fiinhed og Høihed? Skal Verset ikke altid bevise, at Rhythmus og Riim ere den sande Poesi, at "Skjønheden deri er skjønnere og Stygheden mindre kommer tilsyne, at intet Smaaligt drister sig til at fremstille sig i dette de Udvalgte Sprog, at man uden Mistillid tør vove at overgive sig til Digterens melodirige Anskuelser" (Nisard om Byron)? Og vil det ikke tilsidst blive tydeligt, at ved den Virtuositet, hvormed man rimer "Betty Michelsen" paa "en Engel i Skikkelsen" og "ilter i Kalotten" paa "purrer sig i Totten" o. desl., har man rigtignok vidunderlig Magt over Sproget; men man staaer Fare for at degradere sit Lands, sit Folks poetiske Diction". - *Nordisk tidskrift*, utgifven af Aug. Sohlmann, 1852-1853, Nr. 11 & 12, Side 285: "Om man redan förut med rätta anmärkt, att Paludan-Müller alltför mycket begynnt att begagna den poetiska framställningen såsom omslutande ram för åtskilliga filosofiska och theologiska problemen, så kan denna anmärkning med dubbel rätt göras mot denna hans sednaste dikt, som alltigenom är tendens och ingenting annat. Men förf. står här icke mera kvar på den Martensenska dogmatikens standpunkt, han har bortkastat de spekulativa beståndsdelar, de "filosofiska smulor", som finnas i denna och hastigt utvecklats i riktning at höger, men icke stannat vid Kierkegaards "gudomliga ironi" och "credo quia absurdum" [d.v.s. jeg tror det, fordi det er fornuftstridigt], utan såsom det synes hufvudstupa kastat sig i papismens armar. Dikten skildrar en atheists omvändelse; men denna omvändelse kommer icke inifrån; den åstadkommes genom en katholsk äfventyrare Montechriste, som dervid använder hvarjehanda yttre tortyrmedel såsom köld, svält o.s.v.... Ingen borde känna sig mindre tjent med denna skildring än just theologien; ty är denne fräcke, håfulla

tusenkonstnär, som med fysiska tvångsmedel omvänder, en äkta representant för theologien, da bör man utan tvifvel sätta theologien i litanian bland de ting, för hvilka vi bedja Gud bevara oss."

Til sin Broder, Præsten Jens Paludan-Müller (1899) skrev P.-M. 5/2 1853 følgende, hidtil utrykte Brev (meddelt Udgifveren af Fru Sofie Haar, f. Paludan-Müller):

". . . Jeg gaaer nu over til dit sidste indholdsrige og interessante Brev, betreffende min Luftskipper og Atheist, som ikke blot glædede mig meget, men ogsaa i flere Henseender var mig belærende, uagtet Du vel begriber, at jeg, som Digtets Forfatter, vil være den Sidste, der indrømmer dine Ankeposter. Foreløbig vil jeg bemærke, at jeg selv kun nødig gaaer ind paa en Forklaring og Fortolkning af mine Arbejder; thi det var jo at tage al Fornøielsen bort af Digteriet, naar man selv skulde knække de Nødder, man byder Andre. Da Du imidlertid har viist saa stor Interesse for dette lille Arbejde og har tilskrevet mig saa udførligt derom, saa vilde jeg undsee mig ved her at gjøre mig kostbar, saameget mere som det jo er en privat Samtale og ikke nogen Debat, der holdes paa Torv og Gade, tilbedste for det store, døve, dumme Publicum. Blik ikke vred, fordi jeg her udskjeldte Publicum; men da dette Publicum, som det lader til, saalidt har havt Sands for og fundet Smag i Digtet, at dette ikke blot har vakt stor Modsigelse, men Forvirring og Forargelse, saa revancherer jeg mig kun her som Forfatter ved denne uskyldige Hævn. Enkelte (og det ikke af de mindst kompetente) have dog fundet meget Behag i mit lille Arbejde, og det er ved deres Dom at jeg holder mig skadesløs over alle mine offentlige Recensenter, i hvem det med min bedste Villie ikke er mig muligt at see andet, end forbittrede Belletrister og aandelige Fætttere af Anton Lange. Min egen Mening om Digtet er saa lidt blevet rokket ved disse Angreb, at jeg kun endmere er bleven overbeviist om dets Betimelighed, Nytte og endelige Seir; dog har Udfaldet gjort mig lidt betænkelig ved nu strax at byde Publicum et andet Arbejde, saameget mere som dette skulde 334 tilegnes Madvig og jeg derfor gjerne (ogsaa for hans Skyld) ønskede det en god Modtagelse. - Men nok herom! I mit Svar vil jeg holde mig til Gangen i din Epistel, som Du vel selv har i Minde, og som saaledes bedst kan tjene til Udgangspunktet for mine Bemærkninger. Betræffende Brevets første Deel, hvori Du udvikler Atheismens Begreb og Natur mere skarpsindigt og slaaende end jeg vilde have formaaet, da kan jeg jo gjerne erklære mig fuldkommen enig med dig, saameget mere som Du selv er enig med mig i Rigtigheden af min Fremstilling; - til min Skam maa jeg dog bekjende, at slige dybsindige Betragtninger ikke have ført mig til denne Fremstilling af Sagen, men kun den simple Tanke, at lade Anton Lange engang mødes med sin Gud (d.v.s. Naturen) Ansigt til Ansigt og paa en Maade saa han maatte holde Stand og ikke kunde desertere, om end Guden blev ham nok saa ubeqvem og penibel. Gudserkjendelsen involverer ogsaa Selverkjendelsen - det vil sige, Fyren faaer Pjalterne af og seer sig i sin hele Nøgenhed. Alt dette vil jeg nu ikke udføre videre, da der som sagt ikke her er nogen Strid imellem os, men hellere vende mig til de andre Punkter. -

Omvendelseshistorien smager dig ikke. 1) fordi hverken A. L.' Personlighed er betydelig nok eller Montechrist saa klar tegnet, at hans Personlighed kan fremtræde med tilbørlig Vægt og gjøre den fornødne Virkning; og 2) fordi selve Omvendelsen ikke blot holder sig til Indøvelsen af Fadervor, men gaaer videre end til dette ene Fornødne. Men førend jeg besvarer disse Indvendinger maa jeg tillade mig at bemærke, at nogen egentlig Omvendelse har jeg ikke lagt an paa. Fyren er ved Dødsangsten og Faren bleven dygtig rystet, og kommer nu i Skole; thi at det Hele mere er at betragte som en Disciplin end som en Gjenfødelse i Aand og Sandhed forekommer mig tilstrækkeligt klart, ikke blot af hele Digtets Tone, men af ganske bestemte Antydninger, fex. at Bønnen skal læses paa Latin, eller af et andet Sted, hvor Ordet Disciplin endog ligefrem nævnes. Først da han er kommen hjem og sidder i sin Sopha foregaaer der Noget i ham, som jeg dog af gode Grunde har ladet staa aldeles dunkelt; thi at Digtets 2 sidste Stanzer ere Ironi, behøver jeg vel ikke at sige. Ganske tørt fremsat er min Mening denne: Naar Fyren efter sin Rystelse og Indprentningen af Fadervor i en halv Snees Aar daglig har gjentaget dette, er bleven Præst, gift med Betty M. etc., saa kan der endnu af ham (som af vore mange andre smaa Atheister og Humanister) blive en ganske jevn og ordentlig Mand; men at han nogensinde skulde drive det til noget Stort, derom tvivler ingen mere end jeg. - Naar du nu, kjære Broder, med det her Anførte for Øie, endnu engang vil betragte Sagen, saa haaber jeg, vi skulle blive mere enige; thi heller ikke den Paastand af dig, at Digtet absolut fordrer, at det skal være en alvorlig og troværdig Omvendelse, kan jeg lade gjelde. Jo - siger du - thi det er tvende modsatte Livsanskuelser der ved denne Omvendelse skulde dømmes, derfor maa den virkelig være lykkelig. Nei - svarer jeg - dette behøves ikke, thi disse Livsanskuelser skulle vel dømmes men NB: for Læseren, og er det en fornuftig Læser, saa vil han, trods Digtets blandede Tone, aldrig kunne være i Tvivl om hvilken der her er den seirende, uagtet han ikke faaer Anton Lange at see med Palmer i Hænderne. Havde Læseren virkelig seet dette, da mener jeg hele Digtet vilde have faaet noget Flaute og Usandt, og Ingen vilde have troet paa Sandheden af en slig Omvendelse i en Haandevending, ved Hjælp af aftrukne Buxer, Underbuxer o. s. v. Derfor mener jeg ogsaa det er i sin Orden, at Montechrist er den blandede Personlighed som han er. Tænk dig ham som blot alvorlig eller blot spasende, og du vil see, hvor falsk og daarlig en Rolle han vilde have spillet oppe mellem Stjernerne, men dog trækkende Pjalterne af en sølle Student. Nei, jeg lover min Proteus - Montechrist! - en Aand, sig selv modsigende, men derfor just en stor og myndig Aand, der ned fra høi're Regioner stigende paa lavere Naturer lagde Baand. Synes du ikke 335 det baade er comisk og rigtigt, at denne Dom just udgaaer fra A. L. selv, da Staklen derved viser, hvor dybt det Indtryk er, som han har modtaget? - Den sidste Indvending, at Omvendelsen burde standse ved Fadervor og ikke gaae videre, kan jeg heller ikke indrømme; thi det vilde ikke blot have givet Digtet en meget tør Slutning - hvorpaa Vinen nu raader Bod - men det vilde

heller ikke have stemmet med hele Morgenscenen og Indseilingen i Tydskland (efter min egen Mening det meest Poetiske i Digtet) hvor der krævedes Pathos og Begeistring af den Talende, forat Ordet kunde svare til Situationen. Anton Langes aandelige Stemning og Tilstand lider heller ikke derved nogen Skade, men hæves snarere til et høiere Punkt. Og fremfor Alt - Digtet er skrevet for Læserens og ikke for Anton Langes Skyld; jo mere Poesi, desbedre, naar denne Poesi kun ikke ligger udenfor Emnet. Derfor forekom mig ogsaa den Paastand meget pudseerlig af Anmelderen i Fædrelandet, at Alt ligesaagodt kunde have foregaaet i en Kjælder som oppe i Luften under Stjernerne. Ja maaskee kunde A. L. have havt nok af nogle Bank i Kjælderens, men hvad var der saa blevet af Digtets Poesi, af den store Situation, af Ballonens Flugt, af de vexlende Naturscener, kort af alt det, hvorfor jeg egentlig har skrevet Digtet, der vel er et Leilighedsdigt med Hensyn til Tankeindhold, men dog, som jeg haaber, et virkeligt poetisk Værk. Efter at have indrømmet dig, at Anton L. rigtignok er temmelig tynd og ubetydelig - hvad ikke stod i min Magt at forandre, naar jeg vilde holde mig til vore egne smaa Atheister, der her skulde rammes og der have alle deres Varer paa anden Haand; og dernæst, efter at have gjort opmærksom paa, at det vilde have givet et afskyeligt Vrægebillede, om man (som Søster Louise forlanger) havde sat en stor Åand op i Ballonen under lignende Situation og Vilkaar; og endelig efter at have erindret dig om, at Motivet til Montechristes Adfærd og Opførsel ikke ligger i Anton Langes Vigtighed, men i Betty Michelsens Brev og oprigtige Kjærlighed - gaaer jeg nu over til din sidste Ankepost: Tonen og Sproget i Digtet. Denne Deel af dit Brev har i høi Grad interesseret mig, da den gav mig et levende Billede af Digtets Virkning under Læsningen og da jeg fra flere Sider har mødt de samme Invendinger[!] som du gjør. Er det Spøg eller Alvor? spørger du. Mit Svar er: det er *baade* Spøg og Alvor, eller med andre Ord: det er et humoristisk Digt, hvor Alvoren viser sig paa en spøgende, og Spøgen paa en alvorlig Grund. Hvad der er Ære værd, er holdt i Ære; hvad der fortjener Haan, er haanet, og det latterlige er stillet i et latterligt Lys. Da disse 3 Ingredienser - for ikke at tale om Satiren - findes i Digtets Opgave, i selve Stoffet, saa maa jo - efter min Formening - Behandlingsmaaden og hele Sprogtonen nødvendig antage denne blandede Character, der har vakt saamegen Forargelse og gjort Mange tvivlsomme om Autors egentlige Mening. Men jeg siger som før, gjør engang det Tankeexperiment og tænk dig det Hele behandlet reent alvorligt eller reent comisk - Umuligheden af en sliq eensidig Løsning vil da snart vise sig for dig. Om jeg end kan indrømme, at Overgangene maaskee et eller andet Sted kunde være mere jævne, og at enkelte Udtryk (i det Høieste dog vel 4 à 5) kunde være ombyttede med andre, saa paastaaer jeg dog i det Hele, at Sprogtonen og Behandlingsmaaden er i god Harmoni med Sujettet og at enhver anden Form, end denne changerende, havde forkludret Stoffet. Sproget er virkelig ikke løbet af med mig, og slige Stanzer i Hundredevis skriver man ikke uden Flid og vedbørlig Agtpaagivenhed. Naar du engang faaer mit ny Arbeide at see, vil den sobre og simple Sprogtone nok opklare dig dette Punkt; men i et Digt som Luftskipperen og Atheisten, hvor foruden alle de ovennævnte Ingredienser ogsaa Luftfartens Lethed, Ballonens Flugt og Vindens Susen saavidt muligt skulde gjengives i Sprogets og Rhytmernes Bygning, der maatte det vel være tilladt at benytte sig af alle Konstens Midler, ja undertiden at gjøre selv halsbrækkende Konststykker, for at naae den tilsigtede Virkning. - Hermed 336 maa del nu være nok for idag. Jeg slutter med en hjertelig Tak for dit Brev og for det broderlige Venskab, der deri er udtrykt.

Din Frits P. M.

Undskyld disse abrupte og let henkastede Bemærkninger; men vilde jeg tilfulde gaae ind paa dit indholdsrige Brev, maatte jeg skrive en lille Bog. Her er imidlertid sagt nok til, at du ved Leilighed kan prøve det, om du skulde faae Lyst og Anledning dertil. Hvad jeg har sagt, er min sande Mening."

Litteratur. *Julius Lange*, Brudstykke af en Kommentar til Fr. Paludan-Müller, i *Nær og Fjern*, 1879, No. 352 (optrykt i *Langes Udvalgte Skrifter III* 249-58).

Side 5 Linje 1:

Atheist] (græsk) "Gudsfor nægter".

Side 7 Linje 3:

med Folket Folk af Fjong] d.v.s. blandt Pøbelen ogsaa fine Folk. - Fjong (fransk) = Elegance; sml. J. L. Heiberg 1836 ("Nei"): "Jeg havde hørt, at du skulde være saadan en moderne Fjpong-Herre"; Ingemann 1852 ("Landsbybørnene"): "Saaledes skal Hatten nu just bæres med rigtig Fjong, bedste Greve!" (*fjong* som Tillægsord findes i nærvær. Udgaves 2det Bind Side 165 Linje 23).

Side 7 Linje 7:

Montechriste] Julius Lange bemærker, at Luftskipperen bærer samme Navn som Helten i den ældre Alexander Dumas" berømte Knaldroman "Grevnen af Monte Christo" (udkom 1841-45), og at Navnet hos P.-M. har "en halvskjult symbolsk Mening".

Side 7 Linje 10:

Tardini] Luftskipperen *Tardini*, som den 15de August 1851 var gaaet op fra Tivoli og var dalet ned mellem Lund og Landskrona, gentog Opstigningen Søndag den 14de September Kl. 6 Eftm. fra Kristiansborg

Ridebane. Han havde med sig en ung Dame og en lille Dreng. Ballonen havde Vanskelighed ved at stige til Vejrs, og Sejladsen forløb meget ulykkeligt. Da Ballonen svævede hen over Amager, indtraadte en Katastrofe. Damen og Drengen lykkedes det Tardini at faa landsatte, og de blev reddede; men under Forsøget paa at bjærge Ballonen, druknede Luftskipperen i Kalvebodstrand, og Ballonen blev et Par Dage senere fundet i Nærheden af Schwerin i Mecklenburg; man fandt i den, foruden nogle Papirer, 3 ladte Pistoler, nogle Flasker Mælk, noget Hvedebrød, to stegte Duer [sml. Side 30-32] og en Mandsstøvle. (Fædrelandet 1851, No. 190, 214 og 219.) - P.-M. omtaler Tardini's Forulykken i Brev af 17/9 1851 til Hansteen (Frederik Lange Side 164): "En stor Sorg har vi havt ved Luftskipperen Tardini's bratte Død. Vi stod paa Slotspladsen og saa ham sidste Gang gaa tilvejs med sin Dame i hvid Molls Kjole og himmelblaa Silkemantille. Det var et vidunderligt dejligt Syn, da han højt i Luften svingede Dannebrog og fyrede sine Pistoler af, medens Damen fra den gyngende Gondol kastede Deviser ned til os stakkels Jordorne, der med gabende Mund og tindrende Øjne (thi hvem vil ikke gerne hæve sig over Mængden, straale og skinne og fare til Himmels) fulgte den dristige Flugt. Men hverken Ikarus eller Tardini undgik sin Skæbne. Guderne ere misundelige, og Kallebodstrand er lige saa skikket til en Grav som det ikariske Hav".

Side 7 Linje 11:

Mantille] (fransk) "Overstykke".

Side 7 Linje 13:

Icarus] se Anm. til 2det Binds Side 34 Linje 29.

Side 7 Linje 15:

Nemesis ei spare vil i Længden | Den Mand, der høit sig hæver over Mængden] Tankegangen er græsk, sml. Historiekrivneren Herodot (ca. 424 f. Kr.): "Læg Mærke til, hvorledes Guden med sit Syn altid rammer de Skabninger, der hæver sig over andre, og ikke tillader dem at hovmode sig, medens de smaa og ubetydelige ikke vækker hans Uvilje; og læg Mærke til, hvorledes han bestandig lader sine Lynstraaler slaa ned i de højeste Huse og i de højeste Træer. Thi Guden plejer at nedtrykke alt det, der rager frem".
337

Side 8 Linje 5:

Iversyge] "Skinsyge, Jalousi", se Anm. til 2det Binds Side 297 Linje 32.

Side 8 Linje 18:

Sylfider] i middelalderlig Folketro og mystisk Litteratur Navn paa kvindelige Luftaander.

Side 8 Linje 38:

cafholsk Theologi] om P.-M.'s personlige Forhold til Katolicismen findes en Bemærkning i Indledningen i nærvær. Udgaes 1ste Bind Side 25; det skal yderligere fremhæves, at allerede hans Ungdoms Heltinde i "Dandserinden" (Dione) er Katolik, og at sidste Sang af "Adam Homo" er stærkt katolsk paavirket.

Side 8 Linje 40:

sig fortæret] *fortærer sig*, der er laant fra Tysk (sich verzehren), betyder "fortæres, hentæres" og var i ældre Tid ikke helt ualm., sml. Joh. Ewald 1770 ("Sørge-Cantata over Sophie Magdalene"): "Dybt i et underjordisk Fængsel | Fortærer Fangen sig af Længsel, | At skue Solens Pragt"; J. P. Mynster 1837 ("Betragtninger"): "Den alvorlige Tid, hvorledes træffer den Menneskene paa Jorden? Den træffer Mange letsindige, henspøgende, henleflende Livet, som var der intet Ondt paa Jorden; Ulykken ramte endnu ikke dem. Sygdom og Sorg trængte endnu ikke ind i deres Huus, saa lade de roligen de Andre fortære sig i deres Elendighed" [Citerne efter Levins Ordbogssamlinger].

Side 9 Linje 9-10:

det bevidste | Og ubevidste Publikum] d.v.s. det vidende og uvidende Publikum (baade de Folk, der kendte noget til Montechristes Liv, og de Folk, der slet intet kendte til det); vistnok usædvanlig Brug af Ordene.

Side 9 Linje 22:

Peer Gante] det gamle danske Ord *Gante* betyder "Taabe, Idiot", *Peer* bruges i en Mængde Forbindelser i nedsættende Betydning [sml. Anm. til 2det Binds Side 239 Linje 30], altsaa er *Peer Gante* = en Taabe, Nar, Idiot (*Peer Gantes Genvej* = en "Genvej", sorn i Virkeligheden er en Omvej).

Side 9 Linje 22:

Peer Paars] var vistnok, allerede før Holberg 1719 begyndte Udgivelsen af sit komiske Heltedigt "Peder Paars", Betegnelse for en naragtig Person (se S. Birket Smith i Danske Samlinger 2 R. II 243).

Side 9 Linje 24:

sarkastisk] (græsk) "spydigt, haanende".

Side 10 Linje 23:

ilter i Kalotten] se Anm. til 2det Binds Side 327 Linje 19.

Side 10 Linje 29:

Blækhorn] den ældre Benævnelse paa *Blækhus* (ligesaa Side 11 Linje 11), se Anm. til 2det Binds Side 95 Linje 29.

Side 10 Linje 30:

æsthetisk Recensent] d.v.s. Anmelder af Skønlitteratur (Varberg havde f. Ex. anmeldt "Adam Homo" i Berl. Tidende, se nærvær. Udgaves 2det Bind Side 538 o. fl. St.).

Side 10 Linje 31:

Belletristen] (fransk) "Dyrker af de skønne Videnskaber [belles lettres] d.v.s. Skønlitteraturen"; Ordet bruges nu ikke mere.

Side 10 Linje 35:

høistens] i det højeste; Laaneord fra Tysk (höchstens).

Side 10 Linje 35:

en Procurator] ovf. er bemærket, at Varberg studerede Jura.

Side 10 Linje 39:

et Skrift] Varbergs ovf. omtalte Pjece: "Striden mellem Ørsted og Mynster eller Videnskaben og den officielle Theologi" (1851).

Side 11 Linje 3:

ei tilvands blot Professorer rider] *ride ên tilvands* = behandle ên overlegent (sml. 2det Binds Side 269 Linje 23). - Varberg udtaler sig i Begyndelsen af sin Pjece meget overlegent om *Professor H. L. Martensen* og hans 1849 udgivne Dogmatik. Professoren tvinger - hedder det - Tanken til "at indgaa et usædeligt Ægteskab med Troen"; der tales om "hans særegne uskjønne Armbevægelser under Foredraget", at han "kun kys ser Videnskaben for at forraade den", at han mangler "Evne til at gennem skue Sagen", og at hans Standpunkt "i Virkeligheden kun" er at ligne ved "et skrøbeligt Snedække"; hans Grunde for, at kun Jordkloden er beboet af fornuftige Skabninger, betegnes som "kuriøse" o. s. v. - Ogsaa om *Profes sor Hauch* (Digteren), der i en Afhandling havde forsøgt at forene Ørsteds 338 Verdensanskuelse med Kristendommen, udtaler Varberg sig i Pjecen; det siges, "at Forsøget faldt naturligvis ynkeligt ud ... og Professoren havde just ikke aflagt noget glimrende Bevis paa Skarpsindighed"; Hauch fremviser i det hele "den forunderligste Blanding af nøgtern Reflexion og stærk poetisk Begejstring, ædel human Livsopfatning og romantisk Skramler!" o. s. v.

Side 11 Linje 4:

selv med Sjællands Biskop gjør det af] Mynsters Indlæg mod Ørsted betegner Varberg som "Fantasterier og Deklamationer" og udtaler, at "Forsøget paa at hævde Theologien videnskabeligt er faldet ligesaa uheldigt ud for ham som for Martensen".

Side 11 Linje 5:

qua Humanist] *qua* (latin) "som". - Varberg benævner stadig i sin Pjece sig selv og sine fritænkeriske Meningsfæller *Humanister* i Modsætning til Teologerne.

Side 11 Linje 6:

Med Grunde, som en Tydsker ham indgav] Varberg støtter sig i Pjecen under Forsøget paa at klare Religioners Opstaaen navnlig til det 1841 udkomne berømte Skrift "Das Wesen des Christenthums" af den tyske Filosof *Ludwig Feuerbach* (1872) Ifølge Feuerbach er det Menneskene, der har skabt Gud, ikke

omvendt: "At Mennesket skaber Gud, kommer deraf, at han paa sit lave Kulturtrin mangler Kundskaber om Naturen, han slutter da fra sig selv til Andet, fra sin Virksomhed til al anden Virksomhed. Naar han foretager en Handling, veed han, at den kan føres tilbage til en personlig Kilde, at til denne Virkning svarer en levende Aarsag, denne Slutning anvender han nu ogsaa paa Naturbegivenhederne, betragter dem som Handlinger, der have deres levende personlige Aarsag, Gud" (Rudolf Varberg) [det er denne Tankegang, P.-M. Side 22-24 lader Anton Lange forfægte - Side 44 Linje 18 nævner P.-M. Feuerbachs Navn].

Side 11 Linje 19:

et Par andre unge Atheister] de samme, som Linje 32 kaldes *Vennerne*, Side 15 Linje 27 *slette Venner*, og som nærmere omtales Side 44 Linje 17-20. - Varberg hørte til den lille, socialt og religiøst radikale Kres, der samlede sig om Lægen Frederik Drejer (1853), og som 1852 af "Flyveposten" (citeret efter O. Borchsenius, Fra Fyrrenerne, I 95) omtaltes som "blaserede unge Mennesker, der kun gaae ud paa at udviske Alt, hvad der giver Livet Værd og Betydning . . . Løver, Hyæner, Ulve og Schakaler, lutter Atheister af første Rang".

Side 11 Linje 28:

Glas] d.v.s. Brillen; ligesaa Side 33 Linje 18; ogsaa = Lorgnet, se Anm. til 1ste Binds Side 33 Linje 38.

Side 11 Linje 29:

Frak] om *Formen* se Anm. til 2det Binds Side 62 Linje 32.

Side 12 Linje 6:

confunderer] (latin) "forvirrer".

Side 12 Linje 7:

Realist] den, der kun holder sig til det reale, det virkelige, og kun tror paa det.

Side 12 Linje 17:

slaaet paa Planeten]d.v.s.slaaet for Panden; sml. Wessel 1784 ("Smeden og Bageren"): "Som sagt, de drak, | Og efter mange Skieidsord, hidsigt Snak, | Slaaer Smeden Fienden paa Planeten. | Saa stærkt var dette Slag, | At han saae ikke Dag, | Og har ei siden seet'en."

Side 12 Linje 21:

Souverainiteten] d.v.s. de høje Statsmagter: saavel Kongemagt som Rigsdag havde deres Sæde paa Kristiansborg.

Side 12 Linje 26:

Zahlkassen] kaldtes fra 1680 til 1848 den Del af Statskassen, hvor de direkte Skatter indbetaltes; ved Regeringsforandringen 1848 sloges den tillige med Zahlkammeret (hvor Udbetalinger af Statskassen fandt Sted) sammen til Finanshovedkassen. - Zahlkassen og Zahlkammeret havde Lokale i Forbindelsesbygningen mellem Slottet og Ministerialbygningerne, hvor Navnet Zahlkammerporten endnu minder om deres Existens. [Ordet *Zahl-* er Laaneord fra Tysk.]

Side 12 Linje 27:

Bibliotheket] det kgl. Bibliotek, der indtil 1906 havde Lokale i Forbindelsesbygningen mellem Ministerialbygningerne og Tøjhuset ved Slottets Sydside (nu under Ombygning til Rigsarkiv).
339

Side 14 Linje 14:

den seige Lak] sml. Anm. til 2det Binds Side 204 Linje 37-38.

Side 15 Linje 11:

vi da paa Volden gik] om *Voldene* om København se Anm. til 2det Binds Side 65 Linje 16.

Side 15 Linje 40:

et Barn af Vreden] Eph. 2, 3: "vi vare af Naturen Vredens Børn".

Side 16 Linje 30;

Balles lille Lærebog] Biskop N. E. Balles (1816) "Lærebog i den evangelisk-christelige Religion, indrettet til Brug i de danske Skoler" fra 1791 var indtil Halvtredserne Grundlaget for Religionsundervisningen i Skolerne; Balslevs Katekismus, der afløste den, udkom første Gang 1849.

Side 17 Linje 15-16:

Skikkelsen | Af Deres Tjenerinde] nu vilde man sige: Deres Tjenerindes Skikkelse, se Anm. til 1ste Binds Side 119 Linje 18.

Side 18 Linje 11:

forinden] nu: indvendigt, indenfor, se Anm. til 1ste Binds Side 30 Linje 15.

Side 18 Linje 14:

køl] om Formen, der kommer igen Side 23 Linje 23, se Anm. til 1ste Binds Side 106 Linje 33.

Side 18 Linje 30:

Spænd] Løjer, se Anm. til 2det Binds Side 384 Linje 30.

Side 19 Linje 24:

Bjørnen] Stjernebilledet *Karlsvognen eller den store Bjørn* paa den nordlige Himmel (sml. Anm. til 1ste Binds Side 161 Linje 6).

Side 19 Linje 24:

Orion] et af de pragtfuldste Stjernebilleder paa den sydlige Himmel (sml. Anm. til 1ste Binds Side 161 Linje 28).

Side 19 Linje 24:

Plejaderne] Stjernebilledet *Syvstjernen* i Stjernebilledet *Tyren* paa den nordlige Himmel. [*Pleiaderne* var ifølge oldgræske Sagn Døtre af Titanen *Atlas* (Anm. til 1ste Binds Side 176 Linje 29) og Havguden Okeanos' Datter *Pleione*; de blev efter deres Død (af Sorg over deres Faders haarde Skæbne som nødtvungen Bærer af Himmelhvælvingen) af Himmelguden Zeus hensatte blandt Stjernerne.]

Side 19 Linje 40:

hvo veed, hvor nær mig er min Ende] Begyndelsesordene af en Salme af Thomas Kingo (1703).

Side 20 Linje 3:

feiler] fattes, mangler; Laaneord fra Tysk.

Side 20 Linje 20:

Deus ex machina] (latin) "en Gud fra Maskinen" (et svævende Stillads ell. desl.) kaldes en pludselig optrædende Person, der giver en forviklet Sag en heldig Vending. Udtrykket er laant fra de gamles (Grækernes og Romernes) Tragedier, i hvilke Knuden i Dramaet ofte løses ved en Gud, der ved Hjælp af Maskineriet aabenbarer sig svævende i Luften og ved sin Mellekomst bringer Handlingen i Stykket til en ønskelig Slutning. (Nordisk Conversations-Lexikon.)

Side 20 Linje 38:

Contrebande] (fransk) "forbudte Varer".

Side 21 Linje 9:

Fra dorsk Autoritetstro] om Pastor Dr. phil. C. H. Kaikars Annældelse af Ørsteds Skrift i Dansk Kirketidende V siger Varberg i sin Pjece: "Mod Ørsteds dybe videnskabelige Udvikling satte han simpelthen den dorske Autoritetstro, mod Ørsteds Lærebygninger havde han ingen anden Indvending end den, Biblen siger det anderledes."

Side 21 Linje 9:

Fibel] Abe-bog; Laaneord gennem Tysk fra Latin.

Side 21 Linje 30:

Sphærernes Musik] Udtrykket er forklaret i Anm. til 1ste Binds Side 161 Linie 41.

Side 22 Linie 15:

Bêtise] (fransk) "Dumhed, Taabelighed".

Side 23 Linie 17:

Tanken bøsses op med Noget] Hr. Docent Dahlerup har tilstillet Udgiveren følgende Bemærkning: "Jeg kender kun "*bøsse op*" fra Pal.-M.; jeg antager, at han har dannet ordet selv, og at hans model har været *bøsse* = punge ud med, betale bøde, se Feiberg, Dansk Bondeliv (I), 2. opl. 1898, s. 22 - altså: *bøsse op* = fylde (som en sparebøsse)".

Side 23 Linie 37:

das ist die Frage] (tysk) "det er Spørgsmaalet".

340

Side 24 Linie 7:

Dens potenserede Reflex] dens forstærkede Genskin.

Side 24 Linie 31:

Troens Faar] *Faaret* er fra gammel Tid Symbol paa Menigheden, sml. Psal. 23, 1, Joh. 10, 11. .

Side 24 Linie 39:

Han, efter hvem sig Humanismen kalder] Ordet *Humanisme* er dannet af latinsk *Homo*, der betyder "Menneske".

Side 25 Linie 9:

forlise] om Brugen af dette Ord se Anm. til 1ste Binds Side 434 Linie 8.

Side 25 Linie 29:

gaae vi i Skudderudren] d.v.s. gaar vi til Grunde; sml. Baggesen 1814 ("Poetiske Epistler"): "...jeg gik, som gaaer i Graven hver en anden, | I Skudderudren, og tilsidst i Staae". [Ordet findes i Dansk allerede i det 14de Aarh. og betød dengang "Larm, Forvirring".]

Side 25 Linie 32:

ad undas] (latin) omtrent = ad Helvede til; egl. "i Bølgerne".

Side 26 Linie 29:

Vi er forlorne Folk] d.v.s. fortabte; *forloren* er Laaneord fra Tysk, nu gaaet af Brug.

Side 26 Linie 31:

uden alle Faxer, alle Fuxer] d.v.s. uden alle Hundekunster og Rævestreger; *Fax* (tysk: *Faxen*) bruges hyppigt f. Ex. af Baggesen i samme Betydning som nuvæ. *Fixfaxerier*, sml. Baggesen 1814 ("Pindsvinet"): "...i sig selv en Fandens Fætter, | Der veed i Fold og Flud at giøre *Fax*, | Og svømme kan i Vandet som en *Lax*"; *Fuxer* er vel dannet efter tysk *Fuchs* = Ræv.

Side 28 Linie 26:

nøi't] fornøjet, tilfreds,

Side 28 Linie 32:

Chaos] (græsk) her omtrent = Uorden, Miskmask (egl. det tomme Rum, som var til, før Verden skabtes).

Side 29 Linie 6:

Gestalt] Skikkelse (om de tyske Laaneord med Forstavelsen *ge-* sml. Anm. til 1ste Binds Side 20 Linie 17).

Side 29 Linie 27:

en Priis] om Datidens Brug af Snustobak se Anm. til 2det Binds Side 227 Linje 18.

Side 30 Linje 7:

gungrer] ryster voldsomt.

Side 30 Linje 40:

Popoen] "pænt" Udtryk for: Bagdel; sandsynligvis af latinsk podex = Bag.

Side 31 Linje 7:

med Ho'det fuldt af Fluer] sml. Talemaaden: at sætte én Flue i Hovedet = gøre ham forvirret.

Side 31 Linje 18-19:

Solon . . . Krøsus] *Krøsus* var Konge i Lydien paa Lilleasiens Vestkyst. Han var umaadelig rig. Engang fik han Besøg af *Solon*, Athens Lovgiver, en af Oldtidens syv Vise, og spurgte ham, efter at have forevist sine Skatte, hvem han ansaa for det lykkeligste Menneske i Verden. *Solon* nævnede først en jævn atheniensisk Borger, der havde gode Børn og Børnebørn, som overlevede ham, og som selv faldt med Ære i et for Athenienserne sejrrigt Slag; han nævnede derefter andre, og da *Krøsus* tilsidst spurgte, om han da ikke ansaa ham for lykkelig, svarede han, at man ikke kunde prise nogen lykkelig, før han laa i sin Grav. [Fortællingen om *Krøsus* og *Solon* findes hos den græske Historieskriver Herodot (ca. 424 f. Kr.).]

Side 33 Linje 14:

Mentor] (græsk) "Vejleder, Opdrager, Lærer"; egl. Navn paa Grækerhelten Odysseus' Børns Lærer og Vejleder.

Side 33 Linje 30:

Muserne] i den græske Mytologi Gudinder for Digtekunst og Videnskab.

Side 33 Linje 33-38]

er rettet mod Udtalelser Side 17 ff. i Varbergs Pjece.

Side 35 Linje 16:

Paternoster] (latin) egl. "Fader vor", bruges i den katolske Kirke ikke blot om selve Fadervor, men ogsaa baade om hele Rosenkransen [se næste Anm.] og om de Kugler i den, ved hvilke Fadervor bedes.

Side 36 Linje 8:

Rosenkrandsen] en Snor med en Række større og mindre Perler, som man benytter i den katolske Kirke til at tælle, hvor mange Fadervor og Avemariier [Bønner til Guds Moder, egl. "Hil dig, Maria"] man 341 beder; ved Rosenkransen hænger et Krucifix [Fremstilling af den korsfæstede Kristus].

Side 36 Linje 20:

vigtig] saaledes for Rimets Skyld i Stedet for *vigtigt*.

Side 36 Linje 32:

midlertid] den gamle Form for *imidlertid*, som endnu findes af og til i det 19de Aarhundrede; sml. Holberg 1724 ("Julestuen"): "Leander gaar ud af en Side og Leonora siden af en anden. Midlertid gaar Jeronimus blinde Bock og Pernille mager det saa, at hand ikke faar fat paa nogen"; Oehlenschläger 1807 ("Hakon Jarl"): "Nu har sig Sagen midlertid | Heel pludselig forandret, og med den | Hakon sit Forsæt".

Side 37 Linje 4:

Luna] det latinske Navn paa Maanegudinden (Maanen) i den græsk-romerske Mytologi.

Side 37 Linje 26:

Aurora] det latinske Navn paa Morgenrødens Gudinde (Morgenrøden) i den græsk-romerske Mytologi.

Side 37 Linje 30:

Dagens Drot] d.v.s. Solen (se Anm. til 1ste Binds Side 23 Linje 2).

Side 38 Linje 6:

katholsk] vistnok Ordspil; Ordets Grundbetydning er "*almindelig, almêngyldig*", den *katolske* Kirke - den almindelige, almêngyldige, Kirke.

Side 38 Linje 8:

Ignoranten] (latin) "den uvidende, Stymperen, Undermaaleren".

Side 38 Linje 9-24]

Polemik mod Troen paa Naturlovenes Uforanderlighed, hvorpaa f. Ex. Ørsted havde bygget den Verdensanskuelse, han gjorde sig til Talsmand for i "Aanden i Naturen", og som naturligvis ogsaa Varberg hyldede.

Side 39 Linje 1:

sublim] (latin) "høj, ophøjet".

Side 39 Linje 13:

I Skriften staaer] Psalm. 104, 15: "Viin glæder et Menneskes Hjerter, hans Ansigt bliver frydefuldt af Olie, og Brød vederkvæger et Menneskes Hjerter".

Side 40 Linje 19:

Stubbenkammer] en Række Kridtklinter paa Nordøstkysten af Rügen.

Side 41 Linje 33:

Omen] (latin) "Varsel".

Side 42 Linje 22:

Ballonens Syn] nu: Synet af Ballonen, se Anm. til 1ste Binds Side 119 Linje 18.

Side 42 Linje 39:

Stamp mod Braadden] Apostl. Gern. 26, 14.

Side 43 Linje 40:

Rigsdaler] indtil 1ste Januar 1875 regnedes med Rigsdaler (= 2 Kroner) à 6 Mark à 16 Skilling.

Side 44 Linje 18:

à la Feuerbach] se Anm. til Side 11 Linje 6.

Side 44 Linje 19-20:

i stumpet Frak | Ved Rundetaarn og Petri Kirke lister] Frederik Drejer og Rudolf Varberg boede paa Walkendorfs Kollegium i St. Pederstræde ved Petri Kirke; andre af deres Kres boede som unge Studenter paa Regensen ved Rundetaarn.

Side 44 Linje 37:

Kasseking] (fransk) "Hjemmefrakke" (den er lang og vid); sml. Ingemann 1852 ("Landsbybørnene"): "Alverden gaaer omkring i en grøn Kasseking - | I en grøn Kasseking | Gaaer Alverden omkring"; Holger Drachmann 1882 ("Waterloo"): "O Wellington, Træmand i sort Kasseking, | Stivstikkeriet med Sporer og Sabel, | Med trekantet Hat, | Som er helt formidabel ..."

Side 44 Linje 38:

Væ] (latin) "ve!".

Side 44 Linje 39:

gaaer trøstig Deres Skud] d.v.s. Deres Gang, Deres Vej; se Anm. til 2det Binds Side 284 Linje 25.

Side 45 Linje 17:

Dæmon] (græsk) egl. "Guddom", dernæst "ond Aand".

Side 45 Linje 25-40]

i disse Vers mener Jul. Lange (Udv. Skrifter III 258) at finde P.-M.'s Selvportræt, men herimod protesterer Fred. Lange (Side 167-168), sikkert med rette.

Side 45 Linje 32:

Hjerter og Nyrrer gransked og ransaged] sml. Psalm. 7, 10.
342

Side 46 Linje 13:

Solen Pile sendte] Solens Pile er Solstraalerne (sml. Anm. til 1ste Binds Side 23 Linje 2).

Side 46 Linje 19:

kredsed hans Person] sml. Anm. til 1ste Binds Side 346 Linje 21.

Side 46 Linje 28:

Genier] (latin) "Skytsaander".

Side 46 Linje 33:

Bryggen] Skibsbroen, Kajen.

Side 47 Linje 16:

Stud] forkortet af *Studiosus* (latin) = Student.

Side 47 Linje 24:

Spolier] (latin) "Krigsbytte".

Side 47 Linje 35:

recensere] (latin) "anmælde".

Side 47 Linje 37:

Raisori] (fransk) "Fornuft"

Side 47 Linje 39:

Attestatsen] (latin) "teologisk Embedsexamen".